

**Мислителі
німецького
романтизму**

«ЛІЛЕЯ-НВ»

М И С Л И Т Е Л І

НІМЕЦЬКОГО

Р О М А Н Т И З М У

УПОРЯДКУВАННЯ
ЛЕОНІДА РУДНИЦЬКОГО
ОЛЕГА ФЕШОВЦЯ

ВИДАВНИЦТВО
«ЛІЛЕЯ-НВ»

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК 2003

ISBN 966-06-016-2

ББК 87.3 (4НіМ)
М 65

Програма «Українська філософська бібліотека»
Благодійного фонду «Філософський проект»
Т. 1

Видання підготовлено в співпраці з:
Українським Вільним Університетом (Мюнхен, Німеччина),
філософським факультетом Львівського національного університету
імені Івана Франка (Львів, Україна)
та за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження»
(Київ, Україна).

Ця книга є першою в українському книговидавництві спробою загального охоплення німецького Романтизму, феномену, без опису якого неможливо реконструювати історію становлення естетичної, етичної та філософської думки не лише Німеччини, але й усього світу, та інспіруюча сила якого є відчутною й нині у мисленні сучасної людини.

Наукова рада програми:

Володимир Болюбаш (Торонто, Канада)
Ріхард Бруннер (Ульм, Німеччина)
Тарас Возняк (Львів, Україна)
Райнгард Гайденройтер (Мюнхен, Німеччина)
Киртіс Генкок (Канзас, США)
Ролянд Пітч (Мюнхен, Німеччина)
Пітер Редлат (Нью Йорк, США)
Леонід Рудницький (Філадельфія, США)
Гельмут Феттер (Віден, Австрія)
Олег Фешовець (Львів, Україна)
Роман Цялапо (Деб'юк, США)
Микола Шафовал (Мюнхен, Німеччина)
Ульріх Шваер (Мюнхен, Німеччина)

Головний редактор програми:

Олег Фешовець (Львів, Україна)

Дизайн Олени Рубановської
Верстка Ірини Шумади
Коректура Алли Журави, Лідії Левицької

Мислителі німецького Романтизму / Упор. Леонід Рудницький та Олег Фешовець. — Івано-Франківськ: Вид-во «Лілея-НВ», 2003. — 588 с.

© Л. Рудницький, О. Фешовець,
упорядкування, вступна стаття, коментарі, 2003
© Видавництво «Лілея-НВ», 2003

ISBN 966-668-016-5

ЙОЗЕФ ФОН АЙХЕНДОРФФ

(Josef von Eichendorff)

Поет, прозаїк, драматург, перекладач. Народився 10.03.1788, замок Любовіц, Силезія; помер 26.11.1857, Найсе, Силезія.

Айхендорф походив з католицької родини сільського дворянства; дитячі та юнацькі роки провів у сільській місцевості. Тривале перебування на лоні природи знайшло своє вираження в його ліричних поезіях та оповіданнях.

Айхендорф вивчав філологію та юриспруденцію спочатку в Галле (1805–1806), а потім в Гайдельберзі (1807–1808). Виняткового значення для творчого становлення цього автора мали знайомства з А. фон Арніном, К. Брентано, Новалісом, братами Ф. та А. Шлегелями й впливи сентиментального естетизму Отто фон Лоебена (1786–1825), від ідей якого Айхендорфу довго не вдавалося звільнитися. У 1822 р. втратив родинне помістя Любовіц і був змушений працювати службовцем у різних містах колишньої Пруссії. Перебуваючи під глибоким враженням від виданої Арніном та Брентано збірки народних пісень *Des Knaben Wunderhorn*, Айхендорф почав створювати свою ранню лірику, яку вкладав у тексти власних романів та оповідань. Більшість віршів Айхендорфа була покладена згодом на музику Р. Мендельсоном, Р. Шуманном та Г. Вольфом і стала народними піснями, зробивши свого автора відомим поетом-ліриком доби Романтизму, якому вдалося відчути та виспівати глибини душі німецького народу. Часто про нього говорять як про останнього лицаря Романтики.

Проза Айхендорфа лірична, а відтак відображає чисті, романтичні й релігійні почуття, що виникають у людини в єдності з природою і Богом.

Жодному іншому романтику не вдалося перевершити ліричну майстерність таких новел Айхендорффа, як, наприклад, *Das Marmorbild* (Мармуровий образ, 1819), *Aus dem Leben eines Taugenichts* (З життя нероби, 1826), *Das Schloss Dürande* (Замок Дюранде, 1837). Його романі: *Ahnung und Gegenwart* (Передчуття та сучасність, 1810/13) та *Dichter und ihre Gesellen* (Поети та їх підмайстри, 1834) опрацьовують центральну для Айхендорффа проблематику, а саме — проблему вибору людиною правильного життєвого шляху та її протистояння спокусливим силам природного світу. Окрім того, Айхендорф писав також трагедії, віршовані епоси і наукові розвідки: *Über die ethische und religiöse Bedeutung der neueren romantischen Poesie in Deutschland* (Про етичне та релігійне значення новітньої романтичної поезії в Німеччині, 1847); *Geschichte der poetischen Literatur in Deutschland* (Історія поетичної літератури в Німеччині, 1857) та переклав релігійні драми Кальдерона: *Geistliche Schauspiele von don Pedro Calderon de la Barca* (Релігійні п'єси Кальдерона де ля Барки, 1846/53).

ІСТОРІЯ НІМЕЦЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ. ВСТУП

З німецької переклала
Наталія Левкович за виданням:
*Joseph von Eichendorff. Sämtliche
Werke: Historisch-Kritische Ausgabe /
Hrsgb. von Hermann Kunisch. —
Regensburg: Verlag Josef Fehrer,
1970*

Німецька нація з пайгрунтовнішою, найбільш духовною, а відповідно також і найбільш заглибленою у роздуми серед європейських націй, більшою мірою народом думок, ніж дій. Але якщо дія — це пішо без породжуючих думок і отримує своє світове історичне значення лише через думки, тоді ми можемо напевне сказати, що тим не менш п'я замислена нація і створила власне світову історію. Ця схильність сприймати речі у всій їхній глибині, здається, є здавна своєрідним покликанням германських племен. Від їхньої глибокої волелюбності розвалилась колись Римська світова імперія, у якій інші

розвинулися у більшій чи меншій мірі. Германські народи були тими, які першими визнали християнство у всій його величі, в той час, коли воно хворобливо поширилося при дворі серед візантійців, і надали йому тієї світової історичної впливовості. Й хоча у хрестових походах французи й англійці були далеко попереду, але німці, слідуючи за загальною тенденцією, все ж найвірніше зберігали початковий релігійний характер цих битв, що в інших дедалі більш політизувались. У Німеччині міннегофи процвітали менше, але їхнє кохання було серйознішим і цнотливішим, ніж при романських міннегофах. Так пізніше, зрештою, ця нація вигадала сама собі свою власну ідеальну зброю — мистецтво друку, вона винайшла порох, яким потім французи руйнували її найгарніші замки, вона започаткувала Реформацію і викупала у крові свого серця нове дитя світу. Ідея є її мечем, література — полем бою.

Але ідеї не можна затримати у провінції і обмежити їх, вони є загальною власністю людства і виходять за межі окремих націй. Тому пімеський народ відчув дорогою ціною власного патріотизму і почуття національної гідності постійний потяг, прагнення до космополітизму. Цілком зрозуміло ми хочемо цілковитої правди і природно не знаходимо її достатньо вираженою ні у нас, ні у наших братів по племені, ми сягаємо туди, де спалахує якийсь промінь світла, у минуле, чуже, і майже одразу відмовляємося від ньї, коли бачимо себе обуреними або ж злову не цілковито задоволеними. Через це, звичайно, гинуть часто цілі покоління у невмілому і сміхотворному, сліпому мавпуванні, що достатньо підтверджує й історія нашої поезії, яка виступає часом у римській тозі, часом у дзвінкій лицарській кольчузі, потім знову у пастушому вбранні чи з сіткою на волоссі та зі стальною шпагою. Але хто запитує під час завоювань і світових битв про гарматне м'ясо? З кожного з цих вторгнень у чужі володіння у всякі часи нам все ж залишався якийсь трофей, і так ми без сумніву крок за кроком здобули значне місце й універсальний огляд у мистецтві й науці, як жоден інший з сучасних народів. Ми духовні спадкосмці майже усіх освічених націй.

¹ Міннегофи — в Середні віки, за часів трубадурів у Провансі, створені придворними колами з метою розваги літературні товариства, темами яких були питання любові та шлюбу.

² Все, що гарно сказане, з чиїх уст не пішло б воно, — також мое (Сенека. Моральні листи до Луцилія. XVI, 7. Пер. А. Содомори).

Та головні риси німецького характеру: замисленість і серйозність, які спонукають нас усе досліджувати і перевіряти, зумовлюють тим часом, як прагнення від загального споглядання знову повернутись у нас самих, внутрішньо узагальнювати здобуте і якнайсвоєрідніше відобразити власну особливу природу. І ця *одинока* індивідуалізуюча своєрідність, як в окремих племенах, так і у духовно привілейованих особах, неминуче веде до величезної різноманітності. У Франції династійша політика приборкала до дворів вільне дворянство і стерла обличчя провінції, у Англії майже все уніфікувалася Реформація. У Німеччині ж навпаки — separatizm проходить через всю історію. Віддавна старі землевласники проживали відокремлено у своїх дворах, не маючи міст, у Середньовіччі об'єднувались численні мініатюрні держави, як планети з власним світлом і колообігом, навколо центрального сонця — кайзера. Яка велика кількість найрізноманітніших утворень, від придворного табору кайзера, через численні малі резиденції, аж до простого лицарського замку; потім насичене життя імперських міст і зрештою до цих пір існуюча суміш католицького і протестантського! Природно, що вся різноманітність мусила знайти своє відображення і у нашій літературі, особливо у поезії, і не лише у дуже різному звучанні народної пісні у Померанії, Тіролі, Вестфалії чи Австрії, але і у героях нашої літератури. Або де ж у нас та стереотипна сімейна подібність окремих постів, яку ми знаходимо у французьких класиків? Для прикладу згадаймо хоча б про Лессінга і Кльопштока, про Гете і Шиллера! Кожен вижджає, не турбуєчись про інших зі своєю гострою самобутністю, щоб завоювати собі новий світ. Звісно, тут є і значні рани та вищерблеща, і в жодному разі не бракує банд підліх ландскнехтів, які хочуть воювати разом не за найкращу справу, а за найкращу грошову винагороду чи світове схвалення і заплутують усе, як тільки можна. Таким чином, ми майже постійно знаходимось на межі з апархією. Але в цілому все ж є свіжий удар хвилі, навіть, коли сьомий вал знову відкочується назад; безнастанина мужня боротьба, яка, з одного боку, оберігає нас від застою,

² Ляндскнехти — піші наймані німецьке військо Нового часу, що, починаючи з 15 століття, поступово витісняло лицарське феодальне військо: вперше було запроваджене 1426 року Максіміліаном I, і його організація визначала структуру військ надалі: на час війни земельний володар призначав польового командира (фельдгауптмана), який, в свою чергу, визначав 10—15 старшин, які з прaporами й музикою рекрутували до свого полку найманців — «земельних лицарів» (всього по 300—500 чол.), штаб полку складався з замісників — лейтенантів, писаря, ротмайстрів (корінників підрозділів), бунчужного (відповідає за прapor), судді, обозного, скарбника, поліцая та ін. (можна згадати, звідки пішла структура українського козацького війська). Озброєнням ляндскнехтів були довгі списи і мечі. Під час Тридцятилітньої війни перетворились на регулярне військо.

а з іншого, від внутрішнього деспотизму паризької столиці, бо який тиран був би достатньо могутнім для того, щоб об'єднати таку кількість по-різноманітним складом покірних і непокірних. Тому ніде, хіба що за винятком Єспанії, народний елемент так довго і мужньо не боровся з художньою посесією всеніх, всена поселя в свою чергу — з церквою, романтизм — з непоетичним розумінням, як у Німеччині, де вся земля вкрита руїнами перемінних поразок, а духи загиблих і відсталі заблукали бандити ще постійно нишпорять серед переможців, які скоро самі будуть переможеними.

При цій універсальності й індивідуальності різноманітності нашої літератури є не дивним те, що вона протягом століть, врешті, переросла в таке нагромадження, яке навряд чи колись можна буде подолати. Це так, наче у морі, де найпротилежніші вітри так свавільно перехрещуються, що необхідно бути досвідченим мореплавцем, щоб недостойно не загинути або не бути віднесенім силою постійно діючих пасатів і течій закоренілих забобонів у цілком протилежному напрямку. Але лише небагато хто у цей промисловий час, коли лише купецькі кораблі зазвичай плавають від масляного ринку до сирого, мас бажання і нагоду повправлятися у ремеслі штурмана на такому кораблі привидів. Але кожен освічений все ж по справедливості вимагає щонайменше деяких знань про цю важливу віху національної історії. Зрештою матеріал вже достатньо зібраний зі стараністю, гідною похвал, але ще в своїй більшості не впорядкований чи, що ще гірше, довільно заресстрований за тією вітряною пасатною системою, часто навіть невірно. Здається, для нас зараз має значення переважно спонтанна орієнтація, тобто виділення з маси найзначніших моментів, які надають усьому кольору і форми, та вироблення з того матеріалу і в такий спосіб якнайкращої зрозумілої органічної картини. Лише з одиночних вершин відкривається вільна перспектива на запутаний ландшафт, на якому внизу за деревами і лісу не видно.

Заздалегідь виключаючи з велетенського запасу поезію, ми здобуваємо небагато. Оскільки

¹ Цей образ торгового корабля (баржі), більш розвинений, ми вже зустрічали у К. Брентано в праці «Філістер до, в і після Історії».

це обмеження по суті лише уявне. Вище ми вже зазначали, що життя німців пайвиразніше представлена у літературі, а їхня література — переважно у поезії. Але наша поезія — це не просто пишнота, не ізольована майстерність для користі і задоволення бездільної публіки; вона внутрішньо необхідна, більше, ніж інші, у загальному організмі формування нації. Тому вона така різноманітна, як саме це формування, і її конкретне стає зрозумілим лише із загального. Погляд у минуле дозволяє чітко побачити цей стійкий паралелізм між поезією і рештою гілок літератури. Спочатку, як прийнято, візьмімо до уваги філософію, таким чином ми побачимо два головні напрямки, що виникають з руїн старовини і пронизують усе Середньовіччя: філософія Арістотеля і Платона. Філософія Арістотеля намагалась злагнути і впорядкувати багатство явищ і досвіду, вона була більше схематизмом наук, ніж наукою. І навпаки, філософія Платона йшла не без християнських понять, глибше до праджерела усіх наук, до божественної душі світу, яка є в основі усіх явищ. Та — відповідала більше розуму, ця — більше фантазії і почуттю; отже, обидві разом охоплювали приблизно цілу інтелектуальну сферу людської природи. Але обидві були різним чином змінені, спотворені і стали майже мітичними, частково через східнє переосмислення, частково через прагнення передати змінний християнством погляд на світ. Пізніше, коли світ постарів, розум поступово все більше перемагав, і, головним чином у Німеччині, постав вид математичної філософії. Лейбніц зі своєю системою вроджених ідей креслив абстрактний начерк розуму, лінії і контури якого не могли відживити внутрішнього владарювання, заздалегідь зв'язаного такою визначеністю; він у часі і просторі так само механічно вбачав лише порядок існуючих поряд або взаємно послідовних речей. Вольф увів це вчення у школу, завдяки чому воно скоро виродилось у неживу формальність. А окремі проблески, завдяки яким Лейбніц, якого Гердер називає постом у філософії і математиці, у своїй фрагментарно-ясновидній природі постійно виходить за межі власної системи, залишились

⁵ Крістіан фон Вольф (1679—1754) — німецький філософ і математик, впливовий представник німецького просвітництва, засновник німецького раціоналізму.

без подальших результатів. Тому і не дивно, що тепер крізь цю пробойну все успішніше проникала у Німеччину філософія із закордону. У Франції Декарт взявся пояснити виникнення світу як самого себе фабрикуючого з гіпотетичних кружлянь годинникового механізму і взявся суто математично довести існування Бога з людського розуму, тобто до певної міри зробити Творця творінням сотвореного. Марно намагався англієць Локк поєднати з цією філософією чуттєвості ще і віру в божество; вже одного разу еманіпованій людський дух, оскільки подібних паліативів не могло вистачити, стрімко мчав від сумніву до сумніву аж до цілковитого атеїзму, який Вольтер і Дідро намагались пристойно оформити для освічених. Це недалеке вільнодумство спричинило боротьбу Лессінга не на життя, а на смерть, у розпалі його ранніх критичних і театральних робіт. З майже відчайдушною сміливістю він загострює цю справу у всіх її наслідках, звідки відкривається прихований вид на зячу прірву, щоб змусити світ до остаточного вибору і рішення, або перестрибнути, якщо він спроможний, через прірву, або рішуче повернути назад. Ale світ не зробив пі того, пі ішого, сприймав кожен наслідок як нове бажане завоювання і просто ще самовиевненіше радів на краю прірви, не помічаючи її.

У цьому поганському шумі уявного прогресу Кант з'являється як реакціонер, одночасно відкидаючи зарозумілий розум аж до сфери досвіду, і по той бік цієї сфери заперечує його здатність пізнання трансцендентного світу. Не можна пояснити ні нашого покликання, ні місця тут, як визначас Кант так званий раціоналізм і, отже, суперечить своїй власній системі. Тут ми хочемо, згідно з нашим безпосереднім завданням, лише згадати, що він не мав майже жодного поняття про глибоке значення поезії, оскільки він вважав її лише засобом розваг і тому хотів вписати її в прокрустове ложе своєї суворої поняттєвої моралі; саме тому тоді, коли вже процвітали Кльопшток, Гете і Гердер, його улюбленими поетами були Поуп і Галлер.⁸ Але дуже скоро рамки, у які Кант поставив розум, знову насильно порушив Фіхте. Він хотів по той бік

⁶ Паліатив (від лат. pallium — плащ), в медицині — засіб, що пом'якшує симптоми хвороби, але не усуває її причин.

⁷ Цей вислів уживався для означення незручної ситуації, яку когось насильно втягають, або ж — схеми, під яку щось насильно припасовується; первинно пов'язаний із персонажем старогрецької мітології велетнем Прокрустом, який ловив усіх, хто проходив повз, і припасовував, розтягуючи або обтинаючи, до розміру ліжка.

⁸ Альбрехт фон Галлер (1708—1777) — швейцарський поет, лікар та природознавець; вважався засновником експериментальної фізіології: довів зв'язок структури тіканні і її функції; в своїх віршах протиставляє роз'яклу цивілізацію міста та ідеалю альпійського світу.

кантівського умовного знання утвердити безумовну свободу мислення і справді взявся за те, щоб перестрибнути через провалля, відкрите Лессінгом, і підняти над світом принцип протестантизму, у його цілковитій суворості як суворенне «Я», на останні суворі вершини ідеалізму; це в будь-якому випадку був визначний погляд, атлетичною силою якого Фіхте боровся з пим неможливим завданням. Тим часом ця крайність могла бути нестійкою. Тому Шеллінг намагався, як вже натякає визначення його вчення як «Натурфілософії», передати безумовне, не зважаюче на природу та історію, знання через умовне знання зовнішнього сприйняття і обґрунтувати таємничу золоту причину, сльво Бога, яке пронизує усі явища у істотно платонівському уявленні.

Поряд з усією цією філософською еволюцією наша поезія постійно мала споріднені по духу стосунки з нею, наслідуючи її особливий шлях або ж пророчо повідомляючи у формі передбачення, передчуття загальне схоплення. Таким чином, ми бачимо вже в Середньовіччі, що вона розкололась на дві головні філософські течії, успадковані від стародавнього світу. Дух Арістотеля проявляється часто у зовсім сухому схоластичному напрямку, який нерідко навіть перетинається з софістикою, особливо коли він торкається доктринічних предметів; він проявляється у дріб'язковій казуїстиці перенасиченого мінnezantu і, здається, відігравав головну роль у діалектичній поезії розуму відомої Вартбурзької війни.⁹ Платонівський підхід набагато сильніше і глибше проникає у більшу і важливішу поезію Середньовіччя через містично-алегоричну символіку, у якій були створені тоді історії і саги, наприклад, вірші про короля Артура, лицарів Круглого столу і Святого Грааль. Потім, коли з'явилася математична філософія, зразу ж вільний ліс поетів був поділений на зразок чудового французького саду з геометрично окресленими деревами, алеями і посипаними доріжками, де музи у криноліні стерегли неслухняну природу, та навіть окремі вірші під бідним квітковим килимом мусили відображати, за допомогою штучного поєднання коротких і довгих строф,

⁹ Вартбурзька війна — сюжет поетичних творів 13—14 століть — змагання співців Гайнріха фон Офтердінген та Вольфрама фон Ешенбаха при дворі ландграфа Германна I Тюрингського, в якому перемагає натхненний непрофесійний Вольфрам; Р. Вагнер поклав цей мотив у основу свого твору «Танненгойзер».

різноманітні алегоричні фігури, такі як пальми, храми і т. д. Але пануванню Декарта і Локка, яке за посередництвом матеріалізму неминуче вело до епікурейського розпаду і яке ми тому позначаємо як філософію чуттєвості, відповідала така ж поезія чуттєвості. Й хоча, на щастя, ця філософія ніколи не стала панівною у Німеччині, все ж і в нас зринають її окремі симптоми в цілком хаотичному, атеїстичному і аморальному «душевному пріапізмі»,¹⁰ в служінні природі, які поетично прославляє насолоду і благоговіння як споріднені речі.

Трохи згодом філософія Канта мала очевидний пригнічуючий вплив на німецьке поетичне мистецтво. Але інакше і не могло бути. В той час, коли це вчення, на порозі найсвятішого, відштовхнуло поетів від пізнання Бога і надземних речей, воно неминуче перетворило релігію па голу мораль, яка, настільки ізольована від віри і живого зв'язку з божеськими речами, замкніла до абстрактного добросереднього стойцизму. І ми бачимо, що ця абстрактна мораль ідилічно кружляє у Козегартена, благородно повчає з кафедри в «Уранії» Тігде і ступає на театральну сцену з Шіллеровим Маркусом, щоб врешті-решт знову загубитися у численних, достатньо поверхових, прагматично-психологічних романах і міщанських виставах. Тому це так само природне, як і характерне, що, за винятком Шіллера, усі значні поети того часу Гердер, Гете і Жан Поль були рішучими, частково запеклими противниками Канта і самого Шіллера через його майже пристрасну симпатію до Канта, яка, без сумніву, більше стримувала, аніж сприяла його поетичій творчості. Тим часом невгамовна і захоплена філософією молодь вже раніше, забігаючи наперед, поетично проголосила радикальне вчення, яке потім мало бути науково сформульованим Фіхте. Ми маємо на увазі період «Бурі і натиску», оригінальних геніїв і сильних духом у вісімдесятіх роках минулого століття: справжнє абсолютне Я, яке викреслювало у своїх віршах, романах, п'єсах усе минуле, і світова історія, починаючи спочатку, хотіла творити сама собі мораль, звичаї і релігію з власної всемогутності. Врешті наш новий Романтизм відповідав натур-

¹⁰ Пріапізм — в широкому значенні хворобливий стан неконтрольованого бажання без субстанційної хіп; назва походить від імені Пріапа — сина Афродіти та Діоніса, бога плодючості, що звичайно зображається із непропорційно великими геніталіями.

філософії. Подібно до тієї філософії, Романтизм, вийшовши за обмежену сферу досвіду Канта, так як і за безпідставний егоїстичний міраж Фіхте, сміливіше, ніж обидва, знову повернувся до внутрішнього сприйняття трансцендентного і вічної сили природи, яка панує у зовнішньому світі, але він (Романтизм) також дуже часто не міг уникнути близької небезпеки цієї філософії, зокрема — помилки фанатичного обожнення природи. Новалис намагався поетично зобразити на цьому шляху світову науку через глибоко змістовну символіку всього живого, тоді, коли Вернер¹¹ у своїх ранніх драмах блукав у пантейстичній пустоті. Гете, не знаючи і не бажаючи того, найглибше серед усіх поетів вникав у патурфілософську точку зору, в той час, як він всюди невимушено і безпосередньо звертається до життя і тому відкривав нам у очевидних зовнішніх явищах, у більшій чи меншій мірі, приховану душу світу, хоча він ніколи не дозволяє нам поглянути на останню справжню першопричину речей. Зараз важко сказати, який вплив мала філософія Гегеля на поезію, оскільки вона все ще не закінчила свого кругообігу. Все ж мусить впадати у вічі, що сучасна поезія зарозумілості і ненависті йде слідом за нею.

Отже, так само, як ми володіємо філософською поезією, так маємо ми і філологічну поезію. Реформація з метою біблійної критики і екзегези¹² раптом змістила філологію з її звичного скромного місця, яке вона постійно займала у Середньовіччі. Філологія була розпещеним дитям протестантської теології і тому дуже швидко стала цілком еманципованою і з простого засобу вицої освіти — її метою. Вона, без сумніву, є невід'ємним ключем до духовних скарбів давнини; але так само певно є все ж дивною помилкою вважати ключ головною річчю, самим скарбом. Як це насправді й трапилося. У протестантських школах тепер і поезія ставала головним чином лише допоміжною науковою філології. Гомер, Піндар, Софокл і Вергілій лише складали вірші, щоб показати нащадкам правила старої граматики або найбільше, щоб вправляти вчену гостроту розуму на нових кон'юнктурах і у способах читання; школярі мусять складати вірші латинською

¹¹ Захаріас Вернер (1768—1823) — німецький письменник, службовець, потім — священик і проповідник; автор історичних драм, змістом яких є трагедія неунікної індивідуальної долі.

¹² Екзегеза — тлумачення письмових творів, правовик та біблійних текстів; метою останньої є з'ясування прихованого сенсу Святого Письма.

і грецькою мовами, зрозуміло вчитися думати і вірити по- античному. Це рабське копіювання давнини, яке, так як і тодішні римляни все, що не було грецьким чи римським, вважали варварським, призвело до сучасного варварства: тупої зневаги щодо нашого Середньовіччя і його великих поетичних творів. Такий тотальній поворот назад до античності вслід вважається по-шкільному необхідним і надзвичайно корисним. Ми не можемо у жодному разі абсолютно погодитися з тим і іншим, не ризикуючи бути звинуваченими у ересі. Справді це було необхідним лише для протестантів, бо вони «порвали» з Середньовіччям і, отже, піби починали знову з самого початку, а також мусили шукати спочатку нові точки дотику. Але було б природнішим і кориснішим спиратися на національний освітній шлях, який хоч і був зруйнований Тридцятилітньою війною, але не цілком знищений. Це робили в Єспанії Лопе де Вега,¹³ в Англії — Шекспір,¹⁴ коли там новіші поети, а тут — Бен Джонсон, повернулись до античності, тоді тут і там наступив занепад поезії.

А яким же був насправді цей розхвалений вплив на Німеччину? Спочатку та сміхотворна вчена придворна поезія, яка поставила на місце прогнаних святих поганських богів з сіткою на волоссі і стальними шпагами і їхнього покірного Пегаса запрягла у тріумфальну колесницю міщанських герой і меценатів. Потім грубе непорозуміння з «Поетикою» Арістотеля, яке зробило нас надовго достатньо потішними мавлами французької сценічної закономірності. Пізніше знову так звана поезія грацій, пахнуча салоном життєва мудрість і пісенна легковажність, без якої ми могли легко обходитись. Насамкінець викривлення і спотворення мови грекоманами, яке починається з од і бардитів Кльопітока і у Фосса¹⁵ набуває жахаючої віртуозності; звісно, у цьому відношенні можна ще й Платона зарахувати до філологічних поетів.

Ми далекі від того, щоб не признавати сонцептійну античну красу і її благотворний вплив, особливо з формальної точки зору. Детальніше вивчення старовини, без сумніву, суттєво сприяло утворенню нашої мови, оскільки вона нечувано запепала власне у внутрішній і зовнішній

¹³ Лопе Фелікс де Вега Карпіо (1562—1635) — єспанський поет; визначив структуру єспанської комедії (три акти), автор 1800 творів, з яких збереглись 470; основною їх тематикою в проблемі честі та права простолюдину.

¹⁴ Бен Джонсон (1572—1637) — впливовий англійський поет і драматург, перекладач, науковець і автор часу Відродження, його титанічна поставка надавала визначливе напрямок розвитку англійської літератури, голова першої британської літературної школи — т. зв. «Синів Бена»; в його перший п'єси «Кожна людина в своєму гуморі» головну роль грав В. Шекспір; найвидомішими драматичними творами Б. Джонсона є сатиричні комедії «Волpone» і «Алхімік»; в поезії намагався імтувати Горација та Маршала Й., на відміну від Шекспіра, відрізнявся серйозністю та педантизмом у підході до поезії, мав великий вплив при королівському дворі та став першим поетом, якому було призначено почесну пенсію.

¹⁵ Йоганн Гайнріх Фосс (1751—1826) — німецький поет і перекладач, співвидавець «Геттінгенського альманаху Муз»; автор ідилічних поезій та переспівів з античних творів.

боротьбі, і знову відкрило нам у обмежений міщанський час змішуючий вид на величніші, геройчні часи. Але власне так рішуче ми мусимо звинувачувати ідолопоклонство, яке було викликане еллінізмом, як єдиним достойним, і змусило нас не помітити, що паша власна мова володіла раніше милозвучністю, чарівністю і поетичною силою, які не мениши були здатні до розвитку та точності і вартії їх, так як Середновіччя пропонує нам ще частіші і яскравіші зразки доблесті, волі, доброчесності, моральна сила яких мала мати тим більший вплив на юні душі, оскільки вони нам більш зрозумілі і внутрішньо споріднені з нами, ніж ідеали старого світу. Так насправді сліпне наслідування старовини стало значною мірою винним у національному квістизму¹⁶, який плаче за Гекубою,¹⁷ але байдужий до щастя і нещастия німецької батьківщини. Велич старого світу полягає у чисто людському, що є спільним для усіх народів, але у кожного народу воно мусить, природно, формуватися по-іншому, щоб стати справді живим. Значить, у будь-якому разі через ту помилку у грецькій сутності вся наша поезія отримала щось чуже, вчене і нерелігійне, що зробило її непопулярною, пустим захопленням так званих освічених людей. Також наші найбільші поети, такі як Гете, Шіллер і Тік, залишили собі завжди добру частину Середньовіччя, й особливо найзначніші твори Гете: «Гец», «Тассо» і «Фауст» є власне тими, на які найменше вплинула античність.

Змінні принципи вчення про виховання у нас також представлені доволі різноманітною педагогічною поезією. Жорсткій школі моралі доброго старого часу, де діти могли з'являтися перед батьками лише причесаними і напудреними, точно відповідає тогочасна математична застигла поезія, яка трактувала ціле життя як святковий мінует з геометрично відміряними колами і симетричними нахилами. Невдовзі після цього настав натурштурм Базедова,¹⁸ вид дрімучої і природної моралі; кожен, як зілля чи будяк, мусив вирости саме з вродженої природи і бути буквально надресированим використовуватись для загальної користі. Гете зобразив це господарство, не знаюмо докладно, чи серйозно,

¹⁶ Квістизм — споріднена з містикою релігійна настанова на душевний спокій та пасивність; засуджений Папським престолом у 1687 році.

¹⁷ Гекуба — в старогрецькій мітології дружина Троянського царя Пріама, маті Гектора, Паріса та Кассандри, рабиня Одіссея після падіння Троя.

¹⁸ Йоганн Бернгард Базедов (1724—1790) — німецький педагог, представник філантропізму, під впливом Просвітництва сформував ідеал виховання: ігрове навчання, тілесне зміщення, практична орієнтація, позаконфесійне вивчення релігії, виховання задля загальної корисності.

чи з іронією, але у всякому випадку дуже влучно, у педагогічній галузі своїх мандрівних років. Як поетична противага з'явились відразу ж численні зворушливі романи про неперевершених дикунів, з'являлась дружина, якою вона і мала бути, юнак, чоловік, кухарка, якими вони і мали бути; павіль самі вистави Іффлянда¹⁹ належать сюди. Все ж пізніше педагоги вигадали Ельдорадо, для завоювання якого слід було підготувати молодь. Вона, безумовно, мусила з часом реформувати церкву і державу і при цьому бути заздалегідь геройчно налаштованою і загартованою; тому павіль вільпа гра дітей була систематизована у спартанське спортивне мистецтво, а церква і релігія зберегла лише ненависть до католицького Середньовіччя. Ale вояовничі юнаки приймали призначене їм геройство до вчинків; так виник передчасний розумовий розвиток, а з нього — чвапливість, а з неї — новітня політична поезія, яка захопила і заполонила саме пайбільш незрілих і по суті була лише гімнастичною вправою, оформленою у віршову форму; так, як уся ця мінлива педагогічна поезія є і може бути лише психологічною експериментальною поезією. За останній час, здається, зрештою знову переважає цілком матеріальний напрямок, загальна реальна школа для виховання індустриального багатого лицарства, де геройчу роль перейняло винахідливе користолюбство і грошова аристократія на місці старого дворянства досить по-варварськи розпоряджається своїми кріпаками на задимлених і гуркотливих фабриках. Ale тому поезія як невід'ємне мистецтво, проти якого саме тому всюди стають помітні криклива байдужість і зневага, не може нічого вдіяти.

Вищезгаданий нарис, який можна було б легко продовжувати до безмежності, достатній, щоб означити вищезгадану велику різноманітність нашої поетичної літератури. Ale він також показує, що цим порівняльним шляхом, замість замкнутої загальної картини літератури, треба набагато важливіше пояснити власне лише її розпад на дуже різноманітні споріднені групи. Як відомо, є багато точок зору, за яких можна трактувати цінність і форму літератури взагалі.

¹⁹ Август Вільгельм Іффлянд (1759—1814) — німецький драматичний письменник, актор і провідний театральний діяч, сучасник Гете.

²⁰ Ельдорадо (з есп.: позолочений), назва багатого, щасливого краю, землі мрій та золота; цей переказ має південно-американське походження і особливо поширился в час великих географічних відкриттів.

Найбезплідніша з них, мабуть, естетична, тобто оцінка за загальною теорією мистецтва. Поетичний час не думає про свою красу, тому що володіє нею сам по собі, так, як здоровий не помічає свого здоров'я. Лише коли краса зникла, тоді, загублену, будуть спільно шукати і філософськи створювати: так виникає естетика. Звичайно, ми мали у всі часи також естетичну поезію, тобто зроблену за всіма загальновживаними правилами краси. Але кожен справжній поет має свою власну естетику, переважно не знаючи цього. Ті загальні теорії підлягають, зрозуміло, поетичній зміні і є западто суб'єктивними, щоб служити нормою, і було б так само несправедливо, як і неісторично хотіти оцінити будь-який більш віддалений період поезії за сучасною, власне популярною, теорією. Тут достатньо згадати, наприклад, поздоланну прірву між вченням Готтшеда²¹ і Лессінга чи в новіший час — також між Жан Полем і Зольгером,²² кожен з яких правий у певному розумінні чи хоча б так думав.

Інший метод є хронологічно-географічним, який, як правило, називають також історичним, за яким літературу впорядковують за раз і назавжди історично визначеними, часовими відрізками, які зумовлені цілком іншими подіями і в межах цих відрізків ділять її знову на саксонську, австрійську, швабську, нижньорайську і т. д., і якомога точніше обмежують її датами. Це, звичайно, подає зручний схематизм для школи, сам же, цим зумовлений, порядок цілком є лише ілюзорним. Поетичний елемент проходить, як весняний подих в повітрі, крізь календарні роки і провіщанні межі і має свої власні уявні галузі; з зусиллям проведеної кордоні і відрізки постійно проникають, пророчно довершуєчи і заплутуючи, часто навіть рухливий струмінь повітря застосується, щоб потім, раптом, знову перестрибнути через століття. Отже, тут панує інший таємничий закон, ніж у політичній історії.

Вже глибше сягає національна точка зору, тобто оцінка літератури за її відповідністю духові нації, якому вона належить. Вище ми означили німецький національний дух як переважно звернений всередину і, як природний наслідок з цього, визнали вільний розвиток індивідуальних особ-

²¹ Йоганн Крістоф Готтшед (1700—1766) — німецький теоретик літератури, філософ, іновідовач німецької драми за зразком французького класицизму.

²² Карл Вільгельм Фердинанд Зольгер (1780—1819) — німецький філософ, учень Шеллінга, перекладач Софокла; товарищував з Л. Тіком, намагався вийти за визначені Кантом межі пізнання.

ливостей, чим знову пояснюються сама по собі вражаюча різноманітність нашої літератури. У цьому розумінні ми, звичайно, без сумніву можемо назвати піменську літературу національною. Італійська поезія вже дуже рано посилається на тип мислення і мистецькі форми свого класичного доісторичного часу, але вона при цілком зміненому християнством стані у світі не могла більше бути справді національною; в той час, як у англійській помічається вплив найрізноманітніших, часто взаємосуперечливих народних елементів, одним словом: духовне формування змішаного народу часто відчутиє і досьогоді здається ще не до кінця завершеним і закритим. Серед усіх еспанська поезія є, без сумніву, найнаціональнішою, але цілком іншим чином, ніж наша. В Єспанії — це радість і захоплене прославлення завойованого протягом століть досягнення з релігії, честі і лицарства, яке кидас своє прекрасне, але цілком монотонне чарівне світло на всю поезію і поетів, котрі лише тому і відрізняються один від одного більшою чи меншою мистецькою довершеністю. У Німеччині — навпаки, характерним і національним є власне саме змагання, боротьба за те Ельдорадо, яка постійно поновлюється, і тотальна відмінність, оскільки кожен одиноко бореться за себе. Поглянувшись детальніше на цю боротьбу, ми помічаємо, що те саме, як ми вже виявили з вище означених зв'язків поетичного мистецтва з філософією, постійно стосується, у своїй основі, саме найвищих благ життя, пізнання Бога і неземних речей. Отже, радикальна точка зору в оцінці німецької літератури, яка відповідно одночасно охоплює і національну, може бути лише релігійною.

Через усі народи і часи проходить незаперечне почуття неповноти земного існування, а звідси — глибока потреба пов'язувати його з вицім за життя, цей світ — з потойбічним, минулі і сучасне постійно поєднувати з таємничим майбутнім. І це прагнення, яке зумовлює здатність до вдосконалення і справжній прогрес людського роду, є власне суттю релігії. Але там, де це релігійне почуття справді живе, воно не задовільняється бездіяльною тugoю, а відображатиметься у всіх більш значних проявах життя,

Й. К. Готтшед

найрішучіше у поезії, завдання якої, хоч і в іншій сфері та іншими засобами, очевидно збігається з головною суттю релігії, отже, у своїй основі само є релігійним.

І насправді таким же чином історію поетичної літератури можна порівняти з рухом крові від серця і до серця, взагалі-то це ніщо інше, як постійно пульсуюче віддалення і знову повернення до того релігійного центру. Всі поетичні революції були проведені через релігію. Уже у старі часи, а особливо у цього поетичного народу, греків, поезія, оскільки стара віра в богів, на якій вона базувалась, згасла і була філософськи переосмислена, йшла від своєї початкової суверої величини до скептично посередницької світськості, від Есхіла до Евріпіда. Потім християнство, перетворюючи і чудово поглиблюючи все бачення світу, з анархічного безладу, що безпосередньо йшов за цією катастрофою духу, замість старого прославлення тогоджного створило романтичну поезію безконечного. В подальшому знову стався перелом у тій самій сфері, проведений так званою Реформацією, який захопив з собою нашу поезію у цілком змінене русло, і ще, у недавньому часі, повстав з релігійної реакції проти певір'я неглибокого Просвітництва сучасний Романтизм, який ще не зник до сьогоднішнього дня.

А інакше і не може бути. Що ж взагалі є поезією? Зрозуміло, не пусте зображення чи наслідування сучасності і дійсності. Таке перемальовування природи набагато більше стирає її таємничі риси, так само, як пейзаж лише тоді стає твором мистецтва, коли він робить відчутним ієрогліфічне письмо, ніби пісню без слів, і примарний погляд, яким хотіла б до нас звернутися прихованая краса кожної певної місцевості. Також таке вірне зображення минулого ще не містить в собі поезії, коли історичний матеріал не оживлений неземним яскравим сяйвом і не зроблений до певної міри вражаючим; у будь-якому випадку вона буде змушена значно поступатись геніальністю справжній історії, яку творить божествений майстер за цілком іншими незвичайними вимірами і планами, про які ми в цьому світі

Титульна сторінка праці Готтшеда, присвяченої критичному розглядові поетичного мистецтва

не можемо судити. Але, з іншого боку, поезія так само не може братися за безпосереднє зображення трансцендентного світу; оскільки той постійно не піддається мистецтву і його земним органам у своїй безконечній далечі і висоті, розливаючись, як безодня зоряного неба у невиразний світловий туман; як потерпіли поразку у цьому завданні також справді найбільші поети: Мільтон, Кльопшток і ін. Згідно з цим поезія є більш непрямим, тобто чуттєвим показом вічного, завжди і всюди значущого, яке також завжди є красою, що тасмно осяє земне. Це вічне, значуще і с, власне, самою релігією, а мистецький орган — поздоланим релігійним почуттям у людських грудях.

Поезія подібна до релігії і у тому, що вона, як і остання, співмірно використовує всю людину, почуття, фантазію і розум. Тому що почуття тут є лише чаївною паличкою, дивовижно загостреним відчуттям живих джерел, які пронизують тасмничі глибини; фантазія є чаївною формуловою, щоб заклипати пізнаніх духів природи, а організуючий розум-посередник зможе зачарувати їх у формах дійсного явища. Такий гармонійний взаємовплив знаходимо ми у всіх великих поетів: у Данте, Кальдерона, Шекспіра і Гете, як би не розходились їхні шляхи. Відмінність полягає лише у співвідношенні тих трьох основних сил. Але де це тризвуччя порушене і одна з цих сил стає панівною, виникає дисонанс, хвороба, карикатура. Так постає сентиментальна, фантастична і раціоналістична поезія, яка є власне простим симптомом хвороби.

Як через фізичний світ, так і крізь царство духа проходять тасмничі відцентрова і доцентрова сили, постійна боротьба між небесним поняттям і земним тяжінням, яка у великому колі, яке охоплює як духов, так і планети, залежно від вужчих чи ширших кіл, які вони описують навколо вічного центру, дуже по-різному розподіляє світло чи тінь, оживляюче тепло чи паралізуючий холод. Але те, що з'являється у сонячній системі як неминучий закон природи, є у царстві духов актом волі; потреба там стає тут шляхом вільного вибору, благочестям чи гріхом, залежно

А. фон Галлер, швейцарський природодослідник і поет, автор альпійських ідyllій

від того, чи зберігається природна гармонія, чи навмисне порушується. Тому ми не боїмося ставити найвищі вимоги усього життя до найзначнішого прояву духовного царства, до літератури. І детальніше доведення цього великого світового руху, особливо в окремих галузях і еволюції нашої поезії, саме є завданням, яке ми хочемо нижче спробувати вирішити, ризикуючи, що потім, можливо, дещо розхвалене здаватиметься малим, а дещо недооцінене — великим.

Завершуючи, лише хочемо зауважити, що ми у розділі про новий Романтизм знову повторили зміст нашого ранішого твору про той самий предмет з деякими доповненнями, оскільки цей творик був розкуплений у книгарнях, а з того часу наші погляди і переконання, викладені у ньому, залишились без змін, і оскільки тут у будь-якому випадку було б так само недобре, як і нестерпним, бажання передати те саме іншими словами.

ІЗ ПРАЦІ «ГАЛЛЕ І ГАЙДЕЛЬБЕРГ»

З німецької переклада
Оксана Матковська за виданням:
*Joseph von Eichendorff. Sämtliche
Werke: Historisch-Kritische Ausgabe /
Hrsgb. von Hermann Kunisch. —
Regensburg: Verlag Josef Habbel,
1970*

Минуле (18-те) століття справедливо означається як споха духовної революції. Лише тоді були розділені гасло і польовий крик, це був щойно перший вибух великої боротьби, яка в умовах еволюції, які змінювали одна одну, була успадкована дев'ятнадцятим століттям і яка ще й донині не вичерпана. Німецькі університети — ось місця вербування і навчальні табори бойового війська, оновлюваного від покоління до покоління. Колись із Віттенбергу¹ вийшла Реформація, із Галле — вольфіанське вчення, з Кенігсберга — вчення Канта, з Єни — філіппіанська і шеллінгіанська філософія; це лише невидимі мислительні катастрофи, які справили істотніший і виразливіший вплив на загальне життя, ніж дозволяли собі мріяти митці на державній службі.

Як відомо, наше століття народилося під сузір'ям Просвітництва. Тільки-но Кант строго впорядкував філософську роботу своїх попередників і, оскільки у своїй дивовижній любові до істини оцінив її недостатність для цілого, то поділив світ на дві сфери: на ту, яка сприймається

¹ Історія Реформації починається з 31 жовтня 1517 року, коли Мартін Лютер вивісив на Замковій церкві свої 95 тез.

людським досвідом і яку він зі славою підкорив, і на terra incognita² невидимого, яку він, із властивою генієві святою сором'язливістю, залишив перебувати в собі. Однак його учні хотіли бути розумнішими, ніж учитель, і хотіли все з'ясувати; щось на кшталт китайського живопису, що обходитьться без будь-яких тіней, які, проте, лише і роблять картину по-справжньому живою. Відтак вони задіяли свій ясний розсудок в дуже загальному плані як єдиний підкорювач світу; з того часу мали постати лише розумна держава, лише розумна релігія, лише розумна поезія і т. д. Але оскільки та друга, темна сфера, із її фантазією, з її вірою, з її народними почуттями і традиціями повставала — вищою мірою нерозумно — проти цієї нечуваної влади, вони зайнняли зручну для себе позицію, заперечивши таємниче і недосліджуване, що пронизує все людське буття просто як заважаюче і зайве. Тому не дивно, що німецьке життя і німецький світ, які переважно ґрунтуються саме на цих невидимих засадах, тепер ризиковано втратили стійкість навсябіч і врешті отримали таку небезпечну для життя тріщину, що змушені були розбиратися поліцією. І тому насправді вже на початку нашого століття вся стара споруда розвалилася; буря Французької революції і подальшого панування чужинців лише вимела испотрібсміття.

Довго жити лише у чистому полі можуть хіба що дікі звірі, щодо яких навіть за всього обожнення природи почивають усе ж безмежне захоплення. Це розуміють усі, і от тоді відразу вишикли нечувані вчинки, стукіт, робота молотками і вивіряння, так, начебто весь світ раптом став будівельним майданчиком. Проте новобудова це витримала, бо робітники з приводу фундаменту, горизонтальної і вертикальної проекцій довго сварилися між собою. Власне, найдіяльнішими і найрадіснішими проявили себе спочатку стари стійкі енциклопедисти, які тепер на чисто виметеному будівельному майданчику і нарешті мали цілком вільні руки. Останні насправді не знали, що з часу створення Землі вже траплялося багато розмаїтого, вартого уваги; відтак вони хотіли просто почати світ цілком заново, абстрактно його сконструювавши.

² З лат.: невідома земля.

³ Розвиток німецького ідеалізму спрямовувався бажанням вийти за межі пізнання, визначені Кантом.

В якості матеріалу для цього вони спочатку висушили всі душевні сили, аби їх належно розкласифікувати в їхніх філософських гербаріях, і з цього тоді вийшли незлічені нові кодекси з їхніми первинними правами і облагороджуванням людини. [...]

Але на противагу до цих трансценденталій, або радше безпосередньо всупереч їм, працювали одночасно цілком інші будівничі: вільна група романтиків, які знову поверталися до минулого — в релігії, в роді і державі; тобто, власне, історична школа. Німецьке життя повинно було знову свіжо прорости із своїх засипаних таємничих коренів, вічно старе і нове повинні були знову прийти до свідомого буття і пошанування. Але позаяк обидві сторони аж ніяк не були достатньою мірою поступливими одна стосовно іншої, при таких поштовхові і проти-поштовхові вся справа пізніше зарухалася в діагональному напрямкові. Із обох протидіючих елементів виникла дивовижно компрометуюча сучасна вітчизна: уявна Німеччина, яка не була і по-справжньому розумною, і по-справжньому історичною.

Всі ці різні напрями значною мірою і в щонайбільшій концентрації були репрезентовані, річ ясна, і в німецьких університетах. Передовсім у першому десятилітті нашого століття вищезгадані абстрактні, значно занедбані кантіанці все ще складали більшість, яка задавала тон. Філософи у своїй логіці докладно полемізували з тим, що цілком розумілося само собою, так, начебто при читанні знову слід було повернатися до окремого називання кожної літери; теологи навчали елегантної просвітницької релігії; юристи — так званого природного права, яке ніде не було і ніколи не могло бути чинним. Лише хіба що викладачі римського права складали тут і там разючий виняток, оскільки предмет примушував їх заглибловатись у позитивне визначенні минувшини. Відомо, скільки вагомого зробив у цій сфері Тібо⁴ і як стримано-серйозний Савіні, який ніколи не стояв у цьому ряду, якраз тоді всюди проклав нові шляхи. Натомість ті напівінваліди і філософські ремісники, які володіли такою невеликою притягальною

⁴ Антон Фрідріх Юстус Тібо (1772—1840) — німецький юрист, виступав за створення німецького цивільного кодексу, що спричинило полеміку із Савіні, який представляв «історичну» точку зору.

⁵ Фрідріх Карл фон Савіні (1779—1861) — найбільш впливовий правник 19 століття, професор в Берліні, прусський державний міністр; автор 8-томної праці «Система нінішнього римського права», один з видавців «Часопису для історичного правознавства», який спричинився до виникнення «історичної» правничої школи, що ґрутувалася на переконанні в тому, що чинне право не можна вивести з левінських очевидностей природи, а воно є продуктом народного духу, який розвивається в історії.

силою, тепер спробували привернути до себе увагу за допомогою всіляких хитрих фокусів; найгрубіші серед них — через частково вельми брудні жарти і розваги, які щороку поверталися в тих самих параграфах; благородніші, надто ж коли вони мали дочок, котрі прагнули заміжжя, через інтимні вечірки і незвичайне спілкування, аби цивілізувати бородатих парубків. І це вдалося дуже добре, бо до них насправді належала більшість молодих людей, а саме всі невмирущі студенти-жебраки, як іх злегка слід було б назвати, оскільки вони студіюють, живучи лише на хлібі. Було по-справжньому зворушливо бачити, як у переповнених автодоріях у задушливій атмосфері найжахливішої пудьги вчителі й учні навипередки і відчайдушно боролися з дрімотою і все ж скрізь невтомно свистіли перами, щоб покласти на папір приспану науку і сумлінно принести її додому.

Поряд із цим самостійно йшов ще один, інший різкий дух через ці університети. Останні ще з епохи Середньовіччя успадкували добру частку романтизму що, звичайно ж, у зміненому світі було дивовижним і достатньо рідкісним, майже як Дон Кіхот. Втім наскрізна головна думка в корені своєму була здорововою: протилежність лицаря і філістера. Завжди кмітлива відважність була кардинальною чеснотою студента. Муза, якої він часто павіль не знав, була його дамою, філістер — тисячоголовий дракон, який ганебно тримав її зв'язаною і проти якої він довго вичікував, неначе малтієць⁶ проти невірних — маючи напоготові кулак, хитрощі і висміювання; бо молодість не капітулює і ще не знає жодних поступок. [...]

Насправді певна частка середньовічної лицарськості ніколи повністю не покидала університети і залишалася вільнознавцем навіть у спотворенні і профанації. Але серед усіх цих молодих людей справжні, літературні романтики створили все ж цілком особливу секту. Загальний настрій чи радше поганий настрій вже давно став настільки прозаїчним, що кожен романтичний натяк сприймався як блузнірство проти здорового людського глупду і в кожному разі толерувався

⁶ Мальтійський орден (або Йоаннітський орден), повна назва «Суверенний Мальтійський Лицарський Орден Шпиталю Святого Йоганна в Єрусалимі»; заснований в Єрусалимі прибл. в 1099 році, де на початках його завданнями були турбота про хворик та військова служба; з 1291 року його осередком став о. Кіпр, з 1309 року — о. Родос, а з 1530 — о. Мальта; зраз провадить міжнародну харитативну діяльність.

як барокова молодіжна витівка. Важкий продовольчий віз хлібної науки повільно рухався в колії дерев'яного схематизму, релігія була змушена прийняти розум і йти на виучку до школи раціонализму, природа стала атомістичною, наче розрізаний труп мерця, філологія задовольнялась, подібно до здитинілого старця, подлом на склади і безконечними варіаціями на одну тему, і нарешті образотворче мистецтво втішало себе рабським наслідуванням так званої природи. Власне, потужні генії у вісімдесятіх роках минулого століття через їхнє перебільшення і гучну репутацію лише зробили шкоду ще гіршу і невіправнішу, цілком вискочивши у розпалі юнацького віку з університету в світ, і хотіли по-юнацькому влаштувати життя і літературу, що, звичайно ж, підняло загальну бурю вчених проти цих вільних загарбників. Зокрема *Лессінг*, *Гаманн* і *Гердер* вже метали блискавки і сигнальні ракети у найрозмаїтших напрямах. Лессінгові критичні блискавки були лише холодними ударами, але оскільки вони не запалювали, кожен вважав, що це призначається сусідові, і спокійно приймав його за свого. Натомість Гердер із усього світу зібраав докуни чудові будівельні камені, але поки дійшло до будівництва, він став старим і змученим, і його життя та діяльність залишились видатним фрагментом; а духовний голос Гаманна пролунав у хмарах, не будучи зображенім. Рівночасно і в поезії *Гете* і *Шіллер* вже сповістили новий день, але вони ще не мали спільноти. Погодні сигнали цих геніїв, хоча вони позначили і підготували весну, першої міті засліпили і радісналякали широкий загал; скрізь було чути, як б'ють на сполох дзвони, проте ніхто не зізнав, чи справді горить і де, одні хотіли гасити, інші — розпалювати, і так виникло загальне замішання, яким і дебютувало дев'ятнадцяте століття.

Тоді несподівано і майже одночасно піднялося кілька могутніх умів у досі цілком нечуваному напрямкові: *Шеллінг*, *Новаліс*, *Шледелі*, *Геррес*, *Штеффенс*⁷ і *Тік*. *Шеллінг* із своєю невеликою працею про академічне навчання, в якій він вказав на таємничий зв'язок у явищах природи і в науках, запалив першу пожежу в середовищі молоді; відразу після цього інші спробували що

⁷ Гайнріх Штеффенс (Heinrich Steffens), філософ і природодослідник; народився 02.05.1773, Ставангер, Норвегія, помер 13.02.1845, Берлін; Штеффенс в послідовником романтичної натурафілософії, учнем Й. Фіхте та В. Шеллінга, при цьому, однак, він ніколи не залишав на тривалий час своїх переконань як релігійний мислитель-лютеранець; в 1804—06 та 1808—11 рр. — професор у Галле, з 1811 — у Бреслау, з 1832 — у Берліні; Штеффенс виступав посередником у передачі німецької романтики у Данію, мав вирішальний вплив на датського поета А. Г. Оленшлегера (1779—1850); історичну значущість має його багата подробицями автобіографія *Was ich erlebte* (Що я пережив, 19 томів, 1840—44). Його перу також належать *Grundzüge der philosophischen Naturwissenschaft* (Основи філософської науки про природу, 1809), *Über die Idee der Universitäten* (Про ідею університетів, 1809), *Anthropologie* (Антрапологія, 2 томи, 1822) та інші твори.

пульсуючу світову душу засвідчити в окремих доктринах: *Вернер* геології, *Кройцер* в античності і в її вченні про богів, *Новаліс* у поезії. Було так, начебто всюди, без домовлянь і видимо організованої спілки, виникла змова всепіх, яка за один раз відкрила цілком новий чудовий світ.

Очевидно, найбільш вражаючим виявило себе заміщення, яке спричинило цю раптову революцію, у тоді найвідвідуванішому університеті, у *Галле*, оскільки там найрізномідніший матеріал також спровокував щонайрішучішу боротьбу. Тут усе розділилося на два головні табори: на стабільний табір найінвалідів і рухливий табір нового вільного війська, причому останній знову розшався на кілька різномідних груп, що їх молодь, яка відмежовує ще не так боязко, об'єднала поняттям романтизму. На чолі романтиків стояв *Штеффенс*. Молодий, стрункий, з благородним обличчям і полум'яними очима, сміливий у захопливій промові, борячись із ще чужою йому мовою, він, вже сама його особа була романтичним явищем і прекрасно пасувала бути провідником молоді, яка здатна захоплюватись. Його вільна промова мала щось надзвичайно чарівне завдяки поетичній імпровізації, причому у всіх життєвих проявах він обожнював приховану поєзію ще більше, ніж це виглядало насправді. [...]

Іншу групу утворювали молоді теологи, які згуртувались навколо *Шляєрмахера*. Цей дивно скомпонований дух здавався, згідно із його первинною природою, антиподом романтизму, і все ж ставився до п'яного поважно, і на тому ж платопічному шляхові теології, яка тоді губилася частково в мертвих формулах, частково у пудному вченні про досвідну душу, знову підкорив серця; щось на кшталт різкого пієтизму, який з допомогою гострої діалектики відкидав будь-яку сентиментальність. [...]

Те, що ми раніше означили як характерне для цього періоду — опозицію молодого романтизму щодо старої прози, не обмежувалось лише Галле, а йшло через усю Німеччину, поступово збільшуючись, подібно до невидимої весняної бурі. Особливо ж глибокий, тривалий звук лунав

³ Абрахам Готтлоб Вєрнер (1749–1817) — німецький мінералог; творець систематичного опису мінералів та відділення мінералогії від геології, прихильник нептунізму — теорії походження мінералів з першоокеану (ця гіпотеза заперечувалась «плутоністичною» теорією Джоймса Гаттона, який вважав, що всі мінерали є вулканічного походження).

⁴ Георг Фрідріх Кройцер (1771–1858) — німецький класичний філолог, викладав у Марбурзі, Лейдені, Гайдельберзі; його найвідомішою працею є чотиритомна «Символіка та мітологія давніх народів, насамперед греків».

у Гайдельберзі. Сам Гайдельберг є пишною романтикою; тут весна обіймає дім і двір, і все звичайнє виноградом і квітами, а замки і ліси розповідають чудову прадавню казку так, наче то у світі немає нічого потворного. Така велична декорація у всі часи не могла не сприяти тому, аби підняти настрій молоді і звільнити від ланцюгів педантичного коментаря; студенти замість важкого пива пили легке вино і були більш радісними і водночас більш вихованими, ніж у Галле. І якраз саме тоді у Гайдельберзі виступила ще одна — цілком особлива — потреба, аби поглибити той щасливий настрій. Там оселився самітний чарівник, обписуючи своїми магічними колами небо і землю, минуле й майбутнє — це був Геррес.

Неймовірно, яку силу мав цей чоловік над усією молоддю, яка хоч трішки стикалася з ним, як випроміщував він цю силу у всі напрямки — тоді ще молодий і невідомий. І ця таємнича сила полягала в грандіозності його характеру, у посправжньому палячій любові до істини і невищерпному відчутті свободи, з допомогою якого він беззастережно захищав одного разу пізнану істину від відкритих і таємних ворогів та фальшивих друзів на життя і на смерть; бо все половинчасте було для нього смертельно ненависним, навіть неможливим, він хотів цілої істини. Якщо у наш час Бог ще благословляє одиниці пророчим даром, то Геррес був пророком, який мислив у метафорах і який скрізь на найвищих вежах неймовірно динамічного часу передбачав майбутнє, закликав, карав; нарешті, він був подібний до пророків ще й у тому, що над ним досить часто лунали крики «Розіши його!» [...]

Поряд із ним стояли двоє друзів і побратимів по боротьбі: Ахіл фон Арніл і Клеменс Брентано, які у той самий час після кількох подорожей оселилися в Гайдельберзі. Вони мешкали у «Ледарі», у поважній, але темній корчмі на Замковій горі, у великий залі, де багато повітря і шість вікон якої із видом на місто і на сільську місцевість представляли найдивовижніші настінні картини, а виблискуючий циферблат на церковній вежі — годинник; у всьому іншому було помітно мало розкоші чи домашніх прикрас.

Фрідріх Шлегель, олійний портрет руки Крістіана Фердинанда Гартманна

Обидва ставилися до Герреса, власне, як подорожуючі учні до майстра, але між собою поводились наче певничайне подружжя, в якому помірковано-серйозний Арнім був чоловіком, а вічно рухливий Брентано представляв жіночу половину. Арнім належав до рідкісних поетичних натур, які, подібно до Гете, щоразу вміють відокремити свій поетичний світогляд від дійсності, а відтак розсудливо стоять над життям і новодіться з ним вільно, як із мистецьким твором. Натомість жванішого Брентано постійно поривала надмогутня фантазія привити поезію життю, що часто призводило до замішання і заплутаності, із яких Арнім — через пораду і дію — звільняв неспокійного друга.[...] У той час, як Арнімова суть мала щось приємно заспокійливе, Брентано був напрочуд сквильованим; перший поставав у цілковитому сенсі слова як пост, натомість Брентано був сам наче віршем, який на кигталт народних пісень, часто непередавало зворушливо, раптово і без видимого переходу перетворювався у свою противінність і постійно рухався несподіваними стрібками. Провідним тоном була, власне, глибока, майже м'яка сентиментальність, яку він, щоправда, ґрунтовно зневажав, вроджена геніальність, перед якою він сам аж ніяк не відчував респекту і не хотів знати про цей респект з боку інших. [...]

Що таке молодість? По суті це не що інше, як здорове і ще не зламане відчуття першопочаткової свободи і безкінечності життєвого завдання, відчуття, яке ще не зачепили дріб'язкові справи світу. Відтак у всі часи молодість є більш здатною до рішучих рішень і жертв і насправді стоїть близче до неба, ніж змучена і зношена старість, й звідси вона охоче виставляє найбільший масштаб великих думок і вчинків на майбутнє. Цілком правильно: бо підприємливий світ вже потурбується про те, аби дерева не виростали до неба, і пав'язує їм обмеження. Молодість є поезією життя, а нез'язана ззовні та безтурботна свобода студентів в університеті¹¹ — найважливішою школою цієї поезії, і постійно хочеться вигукнути до неї: будь лише передусім *молодою!* Бо без цвіту немає плоду.

¹¹ В наш час найбільш адекватною реакцією на слушну колись думку, якщо взяти до уваги стан духу теперішніх вітчизняних університетів, може бути лише сумка іронія.